

POLOŽAJ PLEMKINJA U SLAVONIJI TIJEKOM SREDNJEG VIJEKA¹

Rad se bavi položajem plemkinja u Slavoniji tijekom srednjeg vijeka. Analiziraju se pravne odredbe, u prvom redu one sadržane u Tripartitu, te se ukazuje na odstupanja od njih na koja nailazimo u praksi. Govori se o nasljednim pravima plemkinja, njihovoj poslovnoj sposobnosti, položaju udovica, mirazu, skrbništvu nad djecom, brakovima s neplemićima i njihovim posljedicama.

Položaju plemkinja u hrvatskim zemljama sjeverno od Gvozda dosada u historiografiji nije poklonjena veća pažnja.² Razlog tomu leži i u činjenici da je istraživanje položaja i uloge žene u srednjovjekovnom društvu otežano relativno rijetkim spomenom žena u vrelima. Ipak, proučavajući pravne odredbe (u prvom redu *Tripartit*),³

1 U radu će se govoriti o položaju plemkinja na područjima koja danas čine Slavoniju, ali i na onima koja su ulazila u sastav srednjovjekovne Slavonije.

2 Izuzetak, pritom, čine donekle jedino pravni povjesničari. Usp. Lujo Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb 1996, 279-286, 295-316; Magdalena Apostolova Maršavelski, *Iz pravne prošlosti Zagreba*, Zagreb 1998, 243-251. Pravnim položajem plemkinja na ovom prostoru bavili su se i Antun Dabinović (usp. Isti, *Hrvatska državna i pravna povijest*, Zagreb 1990) i Mihajlo Lanović (usp. Isti, *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb 1929).

U hrvatskoj historiografiji dosada je najbolje obrađen položaj patricijki iz dalmatinskih gradova. Usp. Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, Dubrovnik 1994, 126-137; Ista, "Noble Women in Fifteenth-Century Ragusa", *East Central Europe/L'Europe du Centre-Est: Eine wissenschaftliche Zeitschrift* 20-23/1 (1993-1996), 141-170; Zrinka Nikolić, *Rođaci i bližnji. Dalmatinsko gradsko plemstvo u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 2003, 20-88; Ista, "Između vremenitih i vječnih dobara: Žene u dalmatinskim gradovima u ranom srednjem vijeku", u: Andrea Feldman (ur.), *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, Zagreb 2004, 33-56; Ista, *The Formation of Dalmatian Urban Nobility: Examples of Split, Trogir and Zadar*, PhD Thesis, CEU Budimpešta 2004, 45-49, 70-72, 173-209. O položaju žena u hrvatskom običajnom pravu i položaju plemkinja u srednjovjekovnoj Hrvatskoj uz pravne povjesničare pisao je Damir Karbić (usp. Isti, "Hrvatski plemićki rod i običajno pravo. Pokušaj analize", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 16 (1998), 90-97; Isti, *The Šubići of Bribir. A Case Study of a Croatian Medieval Kindred*, PhD Thesis, CEU Budimpešta 2000, 221-228).

3 Tripartit, zbornik pravnih odredbi koji je početkom 16. st. sastavio István Verbőczy, predstavlja glavno vrelo za opće ugarsko srednjovjekovno pravo. Treba naglasiti da vrijednost *Tripartita* za istraživanje ugarskog prava leži i u činjenici da su u njemu sadržane

s jedne, te vrela nastala u svakodnevnoj praksi, s druge strane, može se stvoriti slika o položaju plemkinja na tom prostoru i ukazati na odstupanja od pravnih normi do kojih je dolazilo u konkretnim životnim situacijama.⁴ Ovom prilikom napravila sam neke početne korake u istraživanju u tom smjeru.

Na početku treba istaknuti da su razlike u položaju plemkinja i plemića u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu bile uvjetovane i samom prirodom plemstva. Plemić je prije svega bio ratnik i njegova je osnovna dužnost bila vojna služba kralju. Sama činjenica da su tu službu mogli vršiti samo muškarci, smanjivala je važnost žena i stavljala ih u podređen položaj.⁵ Kako je stjecanje obiteljskih posjeda bilo često povezano sa zaslugama stečenim na bojnopolju ili barem mogućnošću da se kralju služi kao ratnik, ženina prava su i u odnosu na zemljišni posjed bila ograničena, o čemu će više riječi biti kasnije.

Podređenost žena vidi se i u shvaćanju da "plavu krv" netko baštini po ocu odnosno da: *Pater enim generat mater autem formam solum generandi dat et praestat.*⁶ Posljedica takvog shvaćanja bila je i odredba *Tripartita* prema kojoj su djeca rođena od oca plemića i majke koja nije plemkinja pravi plemići, dok u obrnutom slučaju to nije tako. Ako se plemkinja uda za neplemića, njihova djeca neće biti plemići.⁷

No, usprkos takvom stavu koji nalazimo u zakonodavnim odredbama, u sačuvanim vrelima nalazimo dokaze da je u praksi bilo drugačije. Odstupanja od odredbi nalazimo u Ugarskoj, ali i u hrvatskim zemljama.⁸ Više primjera takvog odstupanja nalazimo u dokumentima vezanim uz turopoljsku plemićku općinu. Tako, na primjer, u jednoj ispravi iz 1453. godine Uršulu nazivaju plemkinjom, iako joj otac

odredbe ugarskog običajnog prava, te tako svjedoči o i razdobljima koja su prethodila njegovu nastanku. Ipak, pri njegovu korištenju u istraživanju mora se zadržati oprez. Napose treba uzeti u obzir da *Tripartit* nije odraz samo postojećeg običajnog prava već i shvaćanja njegova sastavljača Istvána Verbőczyja. Kritičko izdanje *Tripartita* objavili su već krajem 19. stoljeća Sándor Kolosvári, Kelemen Óvári i Desző Márkus pod naslovom *Verbőczy István Hármaskönyve*, Budimpešta 1897. Nedavno je kao 5. svezak serije *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary* objavljeno najnovije kritičko izdanje u kojem uz latinski tekst postoji i prijevod na engleski jezik: János M. Bak – Péter Banyó – Martyn Rady (priř.), *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary: A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy (The "Tripartitum")*, Idyllwild CA– Budimpešta 2005. [dalje: *Tripartit*]. O *Tripartitu* vidi i u: Lanović, *Privatno pravo*; Janos M. Bak, *Königtum und Stände in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert*, Wiesbaden 1973, 74-79, 121-123; Martin C. Rady (ur.), *Custom and Law in Central Europe*, Cambridge 2003.

4 Pritom treba imati na umu i upozorenje pravnih povjesničara da se izvangradsko županijsko pravo koje je vladalo od Požeške kotline na istok razlikovalo od prava koje je vladalo zapadno od Požeške kotline te da je prvo od njih bilo praktično istovjetno općem ugarskom pravu, dok se drugo u određenoj mjeri razlikovalo od njega. Usp. Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 277-278; Isti, *Zagreb i Slavonija. Izbor studija*, Zagreb-Rijeka 2000, 281.

5 Usp. Shulamith Shahar, *The Fourth Estate. A History of Women in the Middle Ages*, London-New York 1996, 126-127. Ipak, treba napomenuti da postoje i primjeri u kojima su žene bile aktivno uključene u vojne operacije, npr. obranu tvrđih gradova. Vidi npr.: Isto, 127, 149-150 i ondje navedenu literaturu.

6 *Tripartit*, p.1, t. 7, 54-55. Stav o bitnoj različitosti muškaraca i žena nalazimo i u mišljenju da su muškarci začeti sjemenom muškarca, dok se žene razvijaju iz sjemena žene, te da je ispravno reći da je muško sjeme nestalo kada obitelj izumre u muškoj liniji (*Tripartit*, p.1, t. 22, 78-81).

7 *Tripartit*, p. 1, t. 22/3, 78-79.

8 Za Ugarsku vidi: Erik Fügedi, *The Elefánthy. The Hungarian Nobleman and His Kindred*, Budimpešta 1998, 45-46.

nije bio plemić.⁹ Za razmatranje ovog problema posebno je značajna jedna isprava iz 1417. godine. Ona svjedoči da su Križan, sin neplemića Ivčeca i plemkinje Magde, i Blaž, sin neplemića Nikole Musića i plemkinje Jelke, primili od rođaka i susjeda svojih majki *quartu puellaris* svojih majki, te bili prihvaćeni među plemiće i članove plemenite općine.¹⁰ Ovaj slučaj pokazuje da je priznanje plemićkog statusa descendenata rođenih u braku plemkinje i neplemića bilo povezano s davanjem djevojačke četvrtine u zemlji. Takva povezanost svjedoči da zemljišni posjed nije bio samo gospodarska baza plemstva, već i njegova bitna karakteristika. Isprava iz 1417. pokazuje i da su osobe rođene u "miješanom" braku prihvaćali među plemiće rođaci i plemstvo županije.

Zanimljivo je da je u Ugarskoj brak neplemića s plemkinjom dovodio do njegove nobilitacije.¹¹ U vrelima s područja Slavonije nisam zasada pronašla takve slučajeve. Izgleda da svaki od bračnih partnera ostaje u staležu, kojem je pripadao prije braka. Isprave plemkinje udane za neplemiće nazivaju *nobilis domina*, dok se njihovi muževi spominju kao *ignobiles*. U jednoj ispravi iz 1415. Petar, sin Pavla Wrada iz Lomnice, predaje svojim sestrama njihovu djevojačku četvrtinu. Jedna od sestara, Kata, udana je za plemića iz Mlake, dok su ostale, Ana, Margareta i Elena, udane za neplemiće.¹² Svaka od četiri sestre spominje se u ispravi kao *nobilis domina* i dobiva jednaki dio djevojačke četvrtine. Ne postoji nikakva razlika u postupku prema onoj udanoj za plemića i prema onima udanim za neplemiće.¹³

Muškarci i žene razlikovali su se prema zakonu i po dobi u kojoj su postajali punoljetnim. Ovdje treba napomenuti da je *Tripartit* razlikovao pravnu (*legitima aetas*) i punu punoljetnost (*perfecta aetas*). Punu punoljetnost muškarci su prema njemu postizali navršivši 24, a žene napunivši 16 godina. Pravnu punoljetnost ili doraslost i muškarci i žene postizali su prema *Tripartitu* s 12 godina.¹⁴ Po toj se odredbi *Tripartit* razlikovao od ugarske tradicije prema kojoj su se žene smatrale doraslim s 12, a muškarci sa 14 godina, što svjedoči i sam Verbőczy.¹⁵ Muškarci su

9 Emilij Laszowski (prij.), *Povjesni spomenici plem. općine Turopolje*, 1-4, Zagreb 1904-1908 [dalje: MHNC], 1, 304-305.

10 MHNC 1, 174-175. O djevojačkoj četvrtini, nasljednom pravu plemićke kćeri, bit će više riječi kasnije.

11 Usp. Fügedi, *The Elefánthy*, 47-49 i ondje navedenu literaturu. Npr., na skupštini održanoj 1408. u županiji Zala sudjelovalo je 12 osoba označenih kao *post uxorem nobilis*.

12 MHNC 1, 172-173.

13 Treba napomenuti da su u turopoljskoj plemićkoj općini brakovi između plemkinje i neplemića karakteristični za pojedine obitelji. Tako se u prije spomenutoj ispravi iz 1415. spominju tri sestre (Ana, Margareta i Elena) udane za neplemiće, a sestre su i Magda i Jelka spomenute u ispravi iz 1417. godine. Slučaj Elene i njenih unuka Doroteje i Agneze o kojem saznajemo u ispravi iz 1453. posebno je zanimljiv (MHNC 1, 304-305). Slučaj udaje za neplemića ponavlja se u trećoj generaciji. O razlozima te pojave možemo samo pretpostavljati. Da li su te obitelji bile otvorenije od drugih? Da li su bile siromašnije? Da li su kroz poslovne veze bile više povezane s gradom? Da li je jedan takav brak učinio kontakte i kasnije brakove između plemkinja iz tih obitelji i neplemića vjerojatnijim? Da li je prvi takav brak pripremio obitelj da lakše prihvati drugi? Na ta pitanja mi je zasada nemoguće odgovoriti.

14 *Tripartit*, p. 1, t. 111/2-3, 5, 192-193.

15 *Licet de nostra veteri consuetudine masculi decimo quarto, foeminae autem duodecimo eorum anno dicantur esse legitimę aetatis* (*Tripartit*, p. 1, t. 111/4, 192-193). Odredba *Tripartita* o postizanju pravne punoljetnosti s 12 godina i za muškarce i za žene nastala je pod utjecajem rimskog prava i njegovih interpretata postglosatora (usp. Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 295).

s 12 godina mogli postavljati zastupnike, sa 16 zaduživati se, a s 18 otuđivati pokretnine. Žene su, također, s 12 godina mogle postavljati zastupnike, ali su se zato već sa 14, a ne sa 16 odnosno 18 godina, mogle zaduživati i otuđivati pokretnine. Sa 16 godina mogle su raspolagati sa svojom djevojačkom četvrtinom, mirazom i drugim posjedovnim pravima. Ipak, dok je muškarac postavši punoljetnim prestajao biti pod ičijim skrbništvom, žene su, iako su ranije postajale punoljetnima, bile pod skrbništvom i očinskom vlasti, tj. nisu bile osobe *sui iuris*, sve do udaje.¹⁶ Djevojke se, ni nakon što su postale punoljetne, nisu smjele obavezati na ništa što bi moglo štetiti interesima njihovih nasljednika ili srodnika, a nisu mogle biti ni skrbnice svoje mlađe braće.¹⁷ Kao razlog takvih ograničenja navodi se lakoumnost ženske prirode zbog koje djevojke mogu lako biti zavedene.¹⁸ Iako ove odredbe pokazuju podcjenjivanje ženskoga u odnosu na muški rod, treba imati na umu da su ograničenja pravne sposobnosti mogle djevojkama ići u korist budući da su omogućavala da one nakon stupanja u brak povuku isprave koje su izdale pozivajući se na to da su to učinile pod pritiskom.¹⁹

Što se tiče udanih žena, *Tripartit* nigdje izričito ne navodi da su one bile podređene mužu, ali u literaturi postoji mišljenje da neke njegove odredbe ukazuju na to.²⁰ Kada propisuje način na koji žena može mužu prepustiti miraz, između ostalih slučajeva u kojima ona to može učiniti, navodi se i da žena to može učiniti na smrtnoj postelji kada više nije vjerojatno da to čini iz straha od muža.²¹ Ipak, ova odredba po mom mišljenju ne govori o pravnoj podređenosti žene mužu, već o želji zakonodavca da zaštiti ženu i realnoj opasnosti da muž vrši pritisak na nju.

Kao što sam već ranije napomenula, uloga plemkinja u društvu utjecala je na njihova prava u odnosu na imovinu. Među pitanjima vezanim uz posjedovne odnose posebno mjesto zauzima pitanje položaja žena u nasljednom pravu. Pritom treba upozoriti da su prema općem ugarskom pravu postojale različite vrste nepokretnih dobara, tj. razlikovala su se nasljedna dobra (*bona hereditaria*), kupljena dobra (*bona empticia*) i ona stečena darovanjem, uglavnom od kralja (*bona aquisita*), što se odrazilo i na nasljedno pravo.²²

16 *Tripartit*, p. 1, t. 111/6-8, 192-193. O pravnoj i punoj punoljetnosti u *Tripartitu* vidi: Lanović, *Privatno pravo*, 121; Dabinović, *Hrvatska država*, 361-362; Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 295; Fügedi, *The Elefánthy*, 26. U zbornicima hrvatskog običajnog prava nisu nam sačuvane tako jasne odredbe kao u *Tripartitu*. Razlika u tom pitanju u tretiranju muškaraca i žena vidi se u jednoj odredbi Novigradskog zbornika koja kaže da sluga može biti prihvaćen kao svjedok na sudu sa 16, a sluškinja s 12 godina. Usp. Karbić, "Hrvatski plemićki rod", 99.

17 *Tripartit*, p. 1, t. 91, 172-173

18 *Nam aliter carente tutore puellę ipsę ex ingenii earum levitate facile seduci decipique possent* (*Tripartit*, p. 1, t. 112/1, 192-195).

19 Usp. *Tripartit*, p. 1, t. 111/8, 192-193.

20 Usp. Fügedi, *The Elefánthy*, 24.

21 *Tripartit*, p. 1, t. 109, 188-189.

22 O različitim vrstama dobara više vidi u: Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 279-286.

Nasljedna su prava plemkinja bila različita ovisno o tome o kakvoj se vrsti dobara radilo.²³ Pokretnim dobrima pojedinac je slobodno raspolagao, a isto je vrijedilo i za nepokretna dobra kupljena novcem, tj. onaj koji ih je stekao slobodno je njima raspolagao, a u slučaju ako nije sastavio oporuku, jednako ih nasljeđuju i muška i ženska djeca.²⁴ Verbőczy to objašnjava time što novac za koji su ta dobra nabavljena, spada među pokretna dobra, a na njih jednako nasljedno pravo imaju djeca oba spola.²⁵

Dobra stečena darovanjem u prvom su redu bila dobra dobivena zbog zasluga, službe. Prema *Tripartitu*, dobra stečena službom pripadala su samo muškim nasljednicima. Kao razlog tome navodi se činjenica da su ta dobra stečena prvenstveno vojnom službom koju žene ne mogu vršiti.²⁶ Iako je, u skladu s time, darovnicom obično bilo određeno da je rečeni posjed uz obdarenika darovan i njegovim muškim potomcima, ipak, nalazimo i slučajeve kad je namijenjen i muškim i ženskim potomcima obdarenika. Takav jedan slučaj poznat nam je npr. iz turopoljske plemićke općine. Godine 1412. kralj Žigmund potvrdio je posjede Jurju Mikšiću, Vuku Ladislavovu i Grguru Staniloviću *heredibusque et posteritatibus ipsorum utriusque sexus universis*.²⁷ Jurjeva kćer Uršula iskoristila je svoje pravo na nasljedstvo, pa je nakon što su joj braću odveli Turci, tražila *causa feminitatis lineae* da joj se predaju njihove zemlje, te ih je i dobila.²⁸ Zato se, bez obzira na odredbu *Tripartita*, može

23 Ovdje treba upozoriti da u pojedinim razdobljima kraljevski dekreti nisu pravili razliku u pravu nasljeđivanja različitih vrsta dobara. Tako npr. Andrija III. Mlečanin u dekretu od 1. rujna 1290. određuje: *Item concessimus, quod si quis nobilium sive Saxonum predictorum sine herede decesserit, possessiones sic decedentis hereditarie, emptitie et etiam acquisite nullatenus debeant confiscari, sed idem decedens propinquis suis aut alicui propinquo suo uxori vel etiam ecclesiis pro remedio anime sue legare in morte et conferre in vita, cuiusmodi que voluerit, liberam habeat facultatem* (János M. Bak - György Bónis - James Ross Sweeney (priř.), *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta regni mediaevalis Hungariae*, 1, 1000-1301, Idyllwild, 1999 [dalje: DRMH 1], 44). Različite odredbe o nasljeđivanju ovisno o vrsti dobara ne nalazimo ni u Zlatnoj buli Andrije II. o čemu će još biti riječi. Do davanja prava slobodnog oporučnog raspolaganja svim vrstama imovine u slučaju kada ne postoje direktni nasljednici, dolazi u razdobljima vladavine slabih vladara odnosno prilikama nepovoljnim za uspostavu čvrste kraljeve vlasti. O tome više vidi: Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 281-282.

24 Usp. Dabinović, *Hrvatska državnica*, 362. Prema *Tripartitu* plemić je imao pravo za života slobodno raspolagati s dobrima koja je sam stekao, te ih je mogao razdijeliti među sinove i kćeri, tj. mogao ih je dati i kćerima. Ta se dioba morala poštovati i nakon njegove smrti (*Tripartit*, p. 1, t. 57, 126-127).

25 Usp. *Tripartit*, p. 1, t. 19, 74. Osim na dobra stečena kupnjom muška i ženska linija jednako je pravo imala i na dobra dobivena u ima djevojačke četvrtine, kao i na ona primljena u ime naknade zbog ubojstva plemića (usp. *Tripartit*, p. 1, t. 17/4, 72-73).

26 *Tripartit*, p. 1, t. 18, 74-75; t. 21, 76-79; t. 28, 88-89.

27 MHNC 1, 166-168.

28 MHNC 2, 38-39. E. Laszowski je smatrao da taj dokument svjedoči da je u Turopolju kćer nasljeđivala sve očeve posjede u slučaju ako nije imala braće. Usp. Emilij Laszowski, *Povijest plem. općine Turopolja nekoč Zagrebačko polje zvane*, 1, Zagreb 1910, 87. M. Apostolova Maršavelski i L. Margetić smatraju da se ovaj slučaj ne može objasniti na taj način budući da je inače turopoljski pravni sistem, u slučaju kad ostavitelj nije imao sinova, priznavao pravo nasljeđivanja najbližem muškom rođaku. Ovi autori daju više mogućih objašnjenja ("moralni" argument – braća su nestala u ratu s Turcima; nastojanje općine da izbjegne preuzimanje zemlje od strane kralja; utjecaj gradečkih normi; Uršulin ugled u zajednici - i djed i otac bili su joj turopoljski župani). Usp. Apostolova Maršavelski, *Iz pravne prošlosti*, 244-246; Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 310-316. Iako su vjerojatno svi ovi čimbenici odigrali određenu ulogu, te su zapažanja M. Apostolove Maršavelski i L. Margetić vrijedan doprinos, tim autorima nije bila poznata Žigmundova isprava, koja objašnjava Uršulin zahtjev i odluku općine dajući im pravni temelj.

zaključiti da je pravo nasljeđivanja darovanih dobara bilo u prvom redu određeno darovnicom.

Treća vrsta dobara, nasljedna dobra, pripadala su sinovima i njihovim muškim potomcima, a u slučaju ako ovih ne bi bilo, muškim rođacima koji su s ostavitelem povezani muškom linijom.²⁹

Shvaćanje da zemlja pripada muškim pripadnicima roda ili obitelji nalazimo, na primjer, i u jednoj ispravi iz 1473. godine. Ona svjedoči da su Ana, udovica Petra Grabarskog, i njegova kćer Barbara predale sve obiteljske isprave Petrovim sinovima Ivanu i Emeriku, te Martinu, Nikoli Dežeu i Ivanu Berislavu, sinovima Benedikta Grabarskog, i Osvaidu, sinu Ivana Borića.³⁰ Ovaj događaj u skladu je s odredbama *Tripartita* prema kojima su pravo da čuvaju obiteljske isprave žene dobivale tek u slučaju kada više nije bilo muškaraca iz istoga roda.³¹

Iako su, kako smo vidjeli, nasljedne zemlje pripadale muškim potomcima, i kćeri su na njih prema *Tripartitu* imale određeno pravo. Njima je pripadala tzv. djevojačka četvrtina (*quarta puellaris*), tj. kćeri su nasljeđivale četvrtinu očeva nasljednog posjeda.³² Djevojačka četvrtina prvi se put spominje u Zlatnoj Buli Andrije II. iz 1222. godine. U njoj je određeno da kćer nasljeđuje četvrtinu očevog imanja u slučaju ako ne postoji sin. Kćeri je u tom slučaju pripadala četvrtina od svih očevih posjeda, a ne samo nasljednih. Osim toga, četvrtina je izdvajana iz posjeda, a nije bila isplaćivana njena vrijednost u pokretninama.³³ Od vremena Bele IV. *quarta puellaris* pripadala je kćeri i u slučaju ako je imala brata. Tada se određuje i da se četvrtina daje samo od nasljednih dobara, te da se njena vrijednost isplaćuje u novcu.³⁴ Godine 1435. Žigmund je odredio da poslije očeve smrti kćer ostaje u očevoju

29 Usp. Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 279-286. Ni prema hrvatskom običajnom pravu kćeri nisu imale pravo na patrimonijalne posjede, već samo na prikladan miraz u trenutku udaje. Usp. Karbić, "Hrvatski plemićki rod", 105-106.

30 Matija Mesić, "Građa mojih razprava u *Radu*", *Starine JAZU* 5, 1873, 119.

31 Lanović, *Privatno pravo*, 103.

32 O raspravama u mađarskoj historiografiji posvećenim djevojačkoj četvrtini u srednjovjekovnoj Ugarskoj i njenom podrijetlu vidi: Péter Banyó, *The Filial Quarter: Inheritance of Noblewomen in Medieval Hungary*, MA thesis, CEU Budimpešta 1999, 1; DRMH 1, 96-97 i ondje navedenu literaturu. U novije vrijeme ovom se temom bavio Péter Banyó (u svojoj gore spomenutoj tezi) te Martyn Rady (usp. Isti, "The Filial Quarter and Female Inheritance in Medieval Hungarian Law," u: Balázs Nagy – Marcell Sebök (ur.), ... *The Man of Many Devices. Who Wandered Full Many Ways ...: Festschrift in Honor of János M. Bak*, Budimpešta, 1999, 422-431; Isti, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London 2000, 103-107). A. Murarik izvodio je instituciju *quarte puellaris* iz rimskog prava (usp. DRMH 1, 96), dok M. Rady smatra da je pri uvođenju djevojačke četvrtine važnu ulogu odigrala Crkva i kanonsko pravo, te upozorava na postojanje sličnih institucija u Normandiji, Španjolskoj i Portugalu. Usp. Rady, *Nobility, land*, 104. U hrvatskoj historiografiji djevojačkom četvrtinom bavili su se Lujo Margetić (*Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 303-310) i Magdalena Apostolova Maršavelski. Potonja je u *Zborniku Pravnog fakulteta u Zagrebu* 42/2 (1992) objavila rad "Quarta puellaris po običajnom pravu Turopolja (13.-16. stoljeće)", kasnije pretiskan u: Apostolova Maršavelski, *Iz pravne prošlosti*, 243-251.

33 *Si quis serviens sine filio decesserit, quartam partem possessionis filia obtineat, de residuo – sicut ipse voluerit – disponat. Et si morte preventus disponere non poterit, propinqui sui, qui eum magis contingunt, obtineant. Et si nullam penitus generationem habuerit, rex obtinebit* (DRMH 1, 32). Andrija II. istu je odredbu ponovio 1231. godine. Usp. DRMH 1, 37.

34 Usp. Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, str. 303-304. Način davanja djevojačke četvrtine prihvaćen u vrijeme Bele IV. preuzet je u *Tripartit*. Ipak, i u razdoblju nakon vladavine Bele IV. nalazimo odredbe koje propisuju davanje *quarte* u zemlji, doduše samo u određenom slučaju, tj. ako plemić umre bez muških nasljednika te se zemlja vraća kralju. U zborniku zakona nastalom

kući do udaje, a da za njeno uzdržavanje služi očinska kuća s četvrtinom očinskih zemljišta. Tek kad se uda, muški nasljednici preuzimaju četvrtinu i isplaćuju njenu protuvrijednost u novcu.³⁵ Pritom je, iako su sinovi bili u prednosti budući da su nasljeđivali tri četvrtine očevih nasljednih posjeda, a kćeri samo jednu, tko će bolje proći, određivao zapravo broj muških i ženskih potomaka. Tako je, ako je ostavitelj imao jednu kćer i šest sinova, kćer dobila jednu četvrtinu, a svaki od sinova jednu osminu nasljednih zemalja. Ovdje treba naglasiti i da je djevojačka četvrtina, kako je na temelju analize turopoljskih vrela pokazala M. Apostolova Maršavelski, "čvrsto pravo". Ona nije ovisila o afektivnom odnosu ili interesima roditelja, kao ni o volji muških nasljednika.³⁶

Također je važno i to što su i muški i ženski nasljednici vlasnice *quarte* mogli naslijediti zemlju koja joj je pripadala.³⁷ Tako je Elizabeta naslijedila djevojačku četvrtinu svoje majke Doroteje u Markuševcu i Lužanu (1496).³⁸ Djevojačku četvrtinu Elene, Gurde i Belke, Ivanovih kćeri, naslijedili su njihovi sinovi Blaž, Juraj, drugi Blaž i Marko (1484.).³⁹ Djevojačka četvrtina Agneze, kćeri Nikole iz Lužana, podijeljena je između njenog sina Petra i djece njenog drugog sina među kojom je bila i jedna kćer.⁴⁰ Djevojačku četvrtinu Čale, kćeri Blaža iz Gornjeg Lukavca, naslijedila je Margareta, kćer Čalinog unuka Jurja, Stjepan, sin Čaline unuke Elizabete, te Čalini unuci Juraj i Valentin (1486).⁴¹

Prema *Tripartitu* djevojačka četvrtina se odnosila samo na nasljedne posjede, a ne i na one stečene kupovinom (*possessiones empticie*) ili dobivene od kralja (*possessiones acquisitae*). Osim toga, ona nije bila davana u zemlji već je bila isplaćivana u novcu, a isplata je bila obaveza muških nasljednika. Izuzetak je činio slučaj u kojem bi se plemkinja udala za neplemića. Ako je to učinila uz suglasnost rođaka, četvrtina joj je trebala biti predana u zemlji kako bi očuvala plemićki status. Djevojačka četvrtina se iz pojedinog nasljednog posjeda izdvajala samo jednom, pa su isplatom četvrtine iduće generacije izgubile pravo potraživanja četvrtine iz tih zemalja.⁴²

oko 1300. stoji: *Item si quis nobilis sine herede masculino ab hac luce decesserit, cuius possessiones de iure ad manus regias sunt devolvende, tunc ius ratione quarte filialis filie vel sororis eiusdem decessi eisdem filiabus et sororibus cum possessione in uno loco et in uno ambitu debet extradari perpetuo possidendum* (DRMH 1, 74).

35 János M. Bak – Pál Engel – James Ross Sweeney (prij.), *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta regni mediaevalis Hungariae*, 2, 1301-1457, Salt Lake City, 1992 [dalje: DRMH 2], 74. I Žigmund predviđa jedan slučaj u kojem bi kćer zadržala četvrtinu zemljišnih posjeda. U slučaju ako se udala za osobu bez vlastita zemljišna posjeda, u njenom vlasništvu ostaje četvrtina koja je do braka uživala. No, to vrijedi samo u slučaju ako je brak sklopljen uz suglasnost braće i rođaka.

36 Apostolova Maršavelski, *Iz pravne prošlosti*, 250.

37 *Tripartit*, p. 1, t. 171/4, 72-73.

38 MHNC 2, 172-173.

39 MHNC 2, 33-35.

40 MHNC 2, 51-53.

41 MHNC 2, 41-43.

42 *Tripartit*, p. 1, t. 88-90, 170-173. Vidi i: Lanović, *Privatno pravo*, 104-106; Dabinović, *Hrvatska država*, 362; Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 303-305.

U praksi su postojala odstupanja od normi *Tripartita*. I to kako u srednjovjekovnoj Slavoniji, tako i u Ugarskoj.

U slučajevima zabilježenim u Turopolju *quarta* je davana od svih očevih posjeda, a ne samo iz nasljednih zemalja, o čemu nam, između ostalih, svjedoče i sljedeći primjeri. U ispravi iz 1435. stoji da Agata, kćer Marka iz Mlake, prima četvrtinu nasljednih i kupljenih zemalja (*tam nobilium seu hereditarium quam etiam empticiarum*) svoga oca.⁴³ *Quarta puellaris* Elene, kćeri Mirena iz Rakitovca, sastojala se od nasljednih, kupljenih i založenih (*tam nobilium quam empticiarum, quam etiam inpignoraticiarum*) (1444.),⁴⁴ dok je djevojačka četvrtina Agneze i Jelke Novković dana iz svih posjeda njihova oca (*de universis possessionibus*) (1441.).⁴⁵

Primjere da se četvrtina davala iz svih posjeda nalazimo i u drugim dijelovima savsko-dravskog međurječja. Lijep primjer nalazimo u ispravi iz 1486. godine, kojom Ana, žena Lovre od Gaja i kćer Nikole Dessewffyja Cerničkog, u svoje ime i ime svoje sestre Jelene, tada još neudane, potvrđuje da su Stjepan, brat njihova oca, i Stjepanov sin Franjo podmirili obaveze koje su prema njoj i Jeleni imali u vezi s djevojačkom četvrtinom. Pritom se navodi da se četvrtina davala od svih posjeda Stjepana i njegova sina Franje (*ex universis portionibus possessionariis*) u nabrojenim posjedima u Požeškoj i Vrbaškoj županiji.⁴⁶

Praksa davanja djevojačke četvrtine iz svih očevih posjeda bila je za kćeri nepovoljnija od odredbi *Tripartita* budući da se prema njemu četvrtina izdvajala samo iz nasljednih zemalja, dok su kupljene nekretnine muški i ženski potomci ravnopravno dijelili, te je tako ženski descendent mogao naslijediti više nego u slučaju kada mu je pripadala četvrtina iz svih posjeda.⁴⁷

No, u praksi su postojale i karakteristike djevojačke četvrtine koje su za kćeri bile povoljnije od normi navedenih u *Tripartitu*. Tako se u Turopolju četvrtina izdvajala za svaku generaciju kćeri, bez obzira na to da li je iz tog zemljišta u prethodnoj generaciji već bila izdvojena, a što, kako smo vidjeli, nije bilo predviđeno prema *Tripartitu*.⁴⁸

Osim toga, *quarta* je često davana u zemlji, a ne isplaćivana u novcu.⁴⁹ O tome svjedoče isprave koje govore o uvođenju u posjed djevojačke četvrtine i određivanju granica tako dobivenih posjeda. Ovdje možemo navesti neke slučajeve iz turopoljske plemićke općine, kao npr. uvođenje Uršule, kćeri Jurja iz Kurilovca, u posjed *quarte*

43 MHNC 1, 239-242.

44 MHNC 1, 262-263.

45 MHNC 1, 258-260.

46 Lajos Thallóczy – Sándor Horváth (priř.), *Alsó-Szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék). 1244-1710*, Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum, 3, Budapest 1912, 228-229. Iako to nije navedeno, te su posjede Stjepan i Franjo sigurno naslijedili od Nikole, jer inače ne bi iz njih bila davana djevojačka četvrtina Nikolinih kćeri. Utoliko je gore navedeni slučaj sukladan odredbama *Tripartita*. Plemića koji je umro ne ostavivši sinove, naslijedili su najbliži muški rodaci, koji su potom kćerima predali njihovu djevojačku četvrtinu.

47 Usp. Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 310.

48 Usp. Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 306-308.

49 Usp. Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 305-306.

u Rakitovcu 1481. godine⁵⁰ ili slučaj iz 1455. kada su u posjed četvrtine svoje bake, odnosno majke, uvedeni Florin unuk Mihael i Florisin sin Andrija.⁵¹ Zanimljivo je da je u turopoljskim izvorima zabilježen slučaj u kojem je isplata četvrtine u novcu bila odbijena i kad su je nasljednice tražile. Petar i Juraj, sinovi Pavla iz Lomnice, predali su svojim sestrama Ani, Kati, Margareti i Eleni njihovu četvrtinu u zemlji odbivši je isplatiti u novcu (1415.).⁵²

Davanje *quarte* u zemlji nalazimo i u drugim dijelovima savsko-dravskog međurječja. Tako je i u već spomenutom slučaju djevojačke četvrtine Ane i Jelene, kćeri Nikole Dessewffyja Cerničkog, ona bila predana u zemlji, a ne isplaćena u novcu.⁵³ Ovdje treba upozoriti da slična odstupanja od normi *Tripartita* nalazimo i u Ugarskoj. I ondje je djevojačka četvrtina često davana u zemlji, a ne u novcu.⁵⁴

Postoji više mogućih razloga za predaju djevojačke četvrtine u zemlji. Prvo, razlog bi mogao biti nedostatak novca, no to je za turopoljsku plemićku općinu zbog blizine Gradeca i štajerskih gradova, koji su bili važni komercijalni centri tog vremena, teško vjerovati. I istraživanja *quarte* u Ugarskoj pokazuju da se, iako se u nekim slučajevima uistinu radilo o tome da nasljednici nisu raspolagali s dovoljno novca, pa im je bilo lakše predati zemlju, nego isplatiti njenu vrijednost, mnogi slučajevi ne mogu objasniti na taj način.⁵⁵ Drugi mogući razlog za predaju četvrtine u zemlji,

50 MHNC 2, 19-20.

51 MHNC 1, 346-348.

52 MHNC 1, 172-173. M. Apostolova Maršavelski pretpostavlja da je ovdje riječ o iznimnom slučaju, te da je on u opreci s općom "politikom" i nastojanjem da se prijelaz nekretнина u ruke stranaca putem braka spriječi otkupom (Apostolova Maršavelski, *Iz pravne prošlosti*, 248). No, teško je prihvatiti da se ovdje radi o iznimnom slučaju, iako je u ugarskom općem pravu prisutna tendencija onemogućavanja prijelaza zemlje u ruke "stranaca" putem miraza ili djevojačke četvrtine (usp. dekret od 1. rujna 1290, DRMH 1, 45). Kako se vidi i iz prijte navedenih primjera, *quarta puellaris* i inače je u Turopolju davana u zemlji. Sama nisam uspjela ustanoviti ni jedan primjer njene isplate u novcu. Osim toga, i naknadna prodaja *quarte* rođacima tek je nešto češća od prodaje *quarte* "strancima". Od 31 analizirane isprave koje se odnose na *quarta puellaris*, samo 11 njih govori o prodaji *quarte*; od toga 6 govori o prodaji *quarte* pripadnicima plemićkog roda iz kojeg vlasnica, 2 o prodaji pripadnicima muževa roda (koji su odnosu na podrijetlo *quarte* isto stranci), a 3 o prodaji osobama, koje nisu u srodstvu s vlasnikom *quarte* (od toga u 2 slučaja radi se o prodaji unutar turopoljske plemićke općine). Ako bi se moglo govoriti o nekom nastojanju, onda bi se ovdje radilo o nastojanju da zemlja ostane u posjedu općine, što je zbog endogamne prirode brakova koje su sklappali pripadnici turopoljske plemićke općine, uglavnom i bio slučaj. Analiza isprava vezanih uz *quarta* upućuje na to da je *quarta* u zemlji uglavnom ostajala u rukama svoje vlasnice, te kasnije njenih nasljednika. Analizirane isprave povezane s djevojačkom četvrtinom objavljene su u: MHNC 1, 106-107, 172-175, 189-191, 205-206, 219, 239-242, 252-254, 258-260, 262-263, 268-270, 283-284, 320-324, 327-330, 344-348, 368-372, 382-385; 2, 19-20, 24-25, 27, 33-35, 41-43, 49-53, 80-81, 139-140, 172-173, 202-203. O endogamnoj bračnoj strategiji pripadnika turopoljske plemićke općine vidi u: Marija Karbić, "Heiratsstrategien des Kleinadels von Turopolje (Slawonien) im späten Mittelalter", *East Central Europe/L'Europe du Centre-Est: Eine wissenschaftliche Zeitschrift* 29/1-2, 2002, 167-176. Nastojanje plemićkih općina da u svojim rukama zadrže zemljišne posjede vidi se i u jednoj od odluka Slavenskog sabora od 19. travnja 1273. prema kojoj nasljedni dio onoga tko je umro bez potomaka treba ostati njegovoj općini. Usp. Tadija Smičiklas i dr. (prir.), *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, 1-18, Zagreb 1904-1990. [dalje: CD], 6, 25-28; Lujo Margetić – Magdalena Apostolova Maršavelski, *Hrvatsko srednjovjekovno pravo. Vrela s komentarom*, Zagreb 1999, 99, 101.

53 Thallóczy – Horváth, *Alsó-Szlavóniai*, 228-229.

54 Usp. Banyó, *The Filial Quarter*. U više od 50% analiziranih slučajeva četvrtina je predana u zemlji.

55 U slučajevima kada je zemlja bila predana zbog nedostatka novca, muški su nasljednici često zadržavali pravo da je kasnije otkupe po određenoj cijeni. Usp. Rady, *Nobility, land*, 104.

bilo bi shvaćanje zemlje kao važnog atributa plemstva. I prema ugarskom običajnom pravu zabilježenom u *Tripartitu quarta puellaris* mogla je biti predana u zemlji u slučaju ako je muž nasljednice bio neplemić, te je ona trebala poslužiti očuvanju plemićkog statusa djece rođene u “miješanom” braku.⁵⁶ I u turopoljskoj plemićkoj općini nalazimo takav slučaj. To je već spomenuti slučaj Križana, sina Ivčeca, koji nije bio plemić, i plemkinje Magde, i Blaža, sina neplemića Nikole Musića i plemkinje Jelke, koji su 1417. primili *quartu* svojih majki od njihovih susjeda i rođaka, te bili prihvaćeni kao plemići i članovi plemićke općine.⁵⁷ U svakom slučaju taj razlog nije bio odlučujući za davanje *quarte* u zemlji, pošto su *quartu* u zemlji dobivale i kćeri udane za plemiće, kao i one koje nisu bile u braku.⁵⁸ Stoga se čini da je bitnu ulogu ipak igrala povezanost oca s kćerima i njegova želja da svoje zemlje, tj. bar jedan njihov dio, ostavi kćerima.⁵⁹

Treba istaknuti da je, kako nam pokazuju primjeri iz Turopolja, imovina stečena kao djevojačka četvrtina bila pravno neograničena imovina. Njome se moglo slobodno raspolagati bez obzira na to da li je pripadala u nasljedne zemlje ili je bila stečena na drugi način. *Quarta puellaris* je mogla biti založena ili prodana. Tako su npr. 1447. Elena i Agneza, kćeri Mateja iz Kurilovca, prodale svoju četvrtinu Egidiju iz Kurilovca.⁶⁰

Na kraju treba naglasiti da – usprkos zakonskim odredbama koje su razlikovale vrste zemljišnih posjeda i nasljedne, izuzevši djevojačku četvrtinu, rezervirale za sinove ili, ako njih nije bilo, za muške srodnike – u praksi ponekad nalazimo primjere u kojima kćeri nasljeđuju cijeli očev imetak. Takav je bio slučaj turopoljske plemkinje Uršule o kojem je ranije bilo riječ i u kojem pravnu osnovu tome daje kraljevska darovnica. No, ima i slučajeva u kojima nam razlozi nisu poznati. Tako je 1411. kralj Žigmund naložio Požeškom kaptolu da Klaru, kćer Dominika, sina Dežeza Cerničkog, uvede u posjede njena oca u Cerniku.⁶¹ Ovdje nije navedeno o kakvim se posjedima radi, ali pošto su se nalazili u Cerniku, gdje su se nalazili matični posjedi ove obitelji, vjerojatno se radilo o nasljednim posjedima. Moguće je da Klara tada više nije imala živih bliskih muških rođaka, pa je onda kraljevom milošću mogla baštiniti i cijeli posjed svoga oca, iako joj je i u tom slučaju po zakonu pripadala samo četvrtina, a zemlja se kao ošasna trebala vratiti kralju.⁶²

Zanimljiv je i slučaj povezan s Katarinom, ženom Franje Berislavića Grabarskog, koja je po majci potjecala iz plemićkog roda Sulkovačkih. Kada su se Juraj, sin Petra

56 Fügedi, *The Elefánthy*, 45-46.

57 MHNC 1, 174-175.

58 Za tvrdnju da kćerima koje nisu bile u braku, nije uskraćivana djevojačka četvrtina vidi: Apostolova Maršavelski, *Iz pravne prošlosti*, 250.

59 Usp. Rady, *Nobility, land*, 106.

60 MHNC 1, 283-284.

61 Magyar Országos Levéltár, fond Mohács előtti gyűjtemény [dalje MOL], DL 74689.

62 Osnovno načelo nasljednog prava bilo je da se ako ostavitelj nema ni muškog potomka ni muškog kolaterala s kojim je povezan muškom linijom sve do prvog stjecatelja zemljišta, zemljište kao ošasno vraća kralju. Ostaviteljevoj kćeri pripadala je u tom slučaju samo djevojačka četvrtina. Usp. Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, str. 311.

Kupše Vrbovskog i Klare, kćeri pokojnog Jurja, sina Martina Sulkovačkog, i Katarina, kćer Stjepana iz Djedine Rijeke i Doroteje, kćeri Ladislava, sina prijespomenutog Jurja, sina Martina Sulkovačkog, dali uvesti u posjed Sulkovaca i nekih drugih zemalja Sulkovačkih, tome su se usprotivili Margareta Sulkovačka i njezin zet Franjo Berislavić.⁶³ Kao što se iz navedenog vidi, sve stranke u sporu bile su s prvotnim vlasnikom posjeda povezane preko ženske linije. Vjerojatno u tom trenutku više nije bilo muških potomaka Sulkovačkih u muškoj lozi, te su potomci ove obitelji preko ženske linije osjetili mogućnost da zahtijevaju rečene posjede. O kakvim se posjedima radilo, te kakav su pravni temelj imali za svoje zahtjeve, nažalost, ne znamo.

Osim nasljednih prava, kćeri su imale i tzv. *ius capillare*, tj. prava na izdržavanje, odgoj i opremu iz očevine prilikom udaje ili odlaska u samostan.⁶⁴

Pravo na izdržavanje odgovarajuće statusu imala je do preudaje i udovica (tzv. *ius viduale*).⁶⁵ Nad dobrima stečenim kupovinom udovica je imala nasljedno pravo kao i djeca oba spola, a na nasljednim i dobrima stečenim darovanjem pripadalo joj je pravo uživanja. Udovičko pravo gubilo se je poradi preljuba te u slučaju ako bi žena napustila bolesna muža. Ako bi muž bio okrivljen zbog izdajstva, udovica nije bila lišena udovičkog prava.⁶⁶

Osim toga, udovica je imala pravo na miraz (*dos*), koji se sastojao od novca i pokretnina,⁶⁷ a vrijednost mu je ovisila o položaju muža.⁶⁸ *Dos* se smatrao naknadom za bračnu vjernost, a davao se je iz muževljeve ostavštine. Žena je gubila pravo na *dos* u slučaju preljuba ili ako je prije muževljeve smrti sudbeno kažnjena zbog nasilja, ako ga ne bi preuzela prilikom preudaje, ako nije isprave o vlasništvu htjela predati muževim nasljednicima, ako je upropastila muževljevu imovinu, ako ga je bespotrebnno zadužila ili ako se sama odrekla miraza. Isplatu je bio dužan izvršiti mužev nasljednik, ili, prema potrebi, fisk.⁶⁹ U slučaju da je muževa imovina pala pod stečaj, pravo udovice bilo je ispred prava vjerovnika. Miraz je mogao biti zakonski ili ugovorni. Žena je mužu, u slučaju da umre prije njega, mogla obećati uzdarje (*contrados*). Ako je na to pristala, *contrados* su bili dužni isplatiti njeni rođaci.⁷⁰

63 Josip Butorac, *Pisani spomenici Požege i okolice 1210-1536.*, Jastrebarsko 1995, 329.

64 Lanović, *Privatno pravo*, 106-108; Dabinović, *Hrvatska država*, 362.

65 Detaljnije vidi: *Tripartit*, p. 1, t. 98, 178-181.

66 Lanović, *Privatno pravo*, 108-109; Dabinović, *Hrvatska država*, 362-363. I prema hrvatskom običajnom pravu udovica je imala pravo uživanja do smrti ili preudaje. Usp. Karbić, "Hrvatski plemićki rod", 90.

67 Isplata *dosa* u novcu i pokretninama u skladu je s već spomenutim nastojanjem, prisutnim u ugarskom općem pravu, da se onemoguću prijelaz zemlje u ruke "stranaca" putem miraza ili djevojačke četvrtine (usp. dekret od 1. rujna 1290, DRMH 1, 45).

68 Po zakonu miraz barunove udovice je iznosio 400 forinti srebra, udovice velikaša ili plemića s više od 50 selišta u Ugarskoj 200, u Slavoniji 100 forinti, a u Erdelju 66 forinti (Dabinović, *Hrvatska država*, 363).

69 Kralj Žigmund je 1435. propisao da se udovici, prije nego li je se isključi iz muževljevih posjeda za koje se utvrdilo da joj po nasljednom pravu ne pripadaju, mora u potpunosti isplatiti miraz i druga prava od strane kralja ili onih na koje su prava prešla (DRMH 2, 74).

70 Odredbe koje se odnose na *dos* nalazimo u: *Tripartit*, p.1, t. 93, 174-177; t. 95-97, 176-179; t. 103-105, 184-187; t. 109, 188-189. O mirazu opširnije vidi: Lanović, *Privatno pravo*, 109-115; Dabinović, *Hrvatska država*, 363-364; Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 316. Glavna razlika, što se tiče miraza, između odredbi *Tripartita* i hrvatskog običajnog prava bila je u tome što

I iz razdoblja prije nastanka *Tripartita* sačuvan nam je niz odredbi koje štite udovično pravo na *dos*. Već u Zlatnoj Buli Andrije II. iz 1222, nalazimo odredbu da žene bez obzira na način na koji je muž umro (pa makar bio pogubljen ili poginuo u dvoboju), ne smiju biti lišene svoga *dosa*.⁷¹ U svom dekretu od 25. siječnja 1486. i kralj Matijaš je odredio da miraz mora, bez obzira na način na koji je muž umro, ostati netaknut i da udovica ne smije njega biti lišena.⁷²

Uz *dos*, udovica je imala pravo na *allaturu*, pokretne stvari koje je donijela mužu na poklon, i *res parafernales*, koje je dobila od zaručnika kao uzdarje. Nekretnine koje je donijela nazivale su se ženinim imanjem (*bona uxoris*) ili materinstvom (*bona materna*). Ova dobra bila su u ženinom vlasništvu i nisu jamčila za muževljeve dugove, a žena ih nije gubila ni u slučaju preljuba. Muž je na njima imao pravo plodouživanja. Nakon muževljeve smrti njegovi su nasljednici ženi morali vratiti ova dobra.⁷³

Udovica je imala prava i na muževljeve pokretnine. One su se, ukoliko oporuka nije odredila drugačije, trebale podijeliti među njom, sinovima i kćerima.⁷⁴

Slučajevi zabilježeni u vrelima potvrđuju da su nasljednici muža udovici isplaćivali *dos* i *res parafernales*. Tako je u veljači 1250. Enud, kći Teodora, udovica Tome, sina Budurova, primila 60 maraka od brata svoga muža Budura i njegovih bratića Graba i Demetrija iz plemićkog roda Tibold,⁷⁵ a u ispravi od 4. veljače 1279. čazmanski kaptol svjedoči da je Beluš, sin Belušev, svojoj maćehi, kćeri bana Apa, na ime *dosa* isplatio 20 maraka.⁷⁶ Godine 1486. Agneza, udovica Stjepana Dessewffyja Cerničkog, potvrđuje da joj je njegov sin, a njezin pastorak, Franjo isplatio *dos* i *res parafernales* iz svih posjeda njena muža u Požeškoj i Vrbaškoj županiji.⁷⁷

No, pojedine nam vijesti pokazuje i da su na temelju miraza plemkinje mogle imati i određena prava u nekretninama, što je protivno odredbama *Tripartita*. Tako je 1381. Seba, kćerka Nikole Cerničkog i udovica Petra, sina Nikole *de Pousamezee*,⁷⁸ prodala sva svoja prava, uključujući i ona koja je imala na temelju miraza i parafernalnih stvari u posjedima svoga muža za 100 forinti palatinu Nikoli Gorjanskom.⁷⁹

hrvatsko običajno pravo poznaje miraz (*dos*) koji ženina obitelj isplaćuje budućem suprugu, a ne miraz koji supruga dobiva s muževljeve strane. Miraz se u svim poznatim slučajevima u Hrvatskoj sastojao od novca i pokretnina, a nikad od zemlje. Usp. Karbić, "Hrvatski plemićki rod", 91-92.

71 *Uxores decedentium vel condemnatorum ad mortem per sententiam vel in duello succumbentium vel ex quacumque alia causa non fraudentur dote sua* (DRMH 1, 33). U Andrijinom dekretu iz 1231. odredba je dopunjena zabranom da se žena i djeca lopova i razbojnika ne smiju prodati zbog njihova zločina (DRMH 1, 38).

72 *Item dos uxorum qualitercunque decedentium salva semper maneat, et illa nunquam fraudentur* (DRMH 3, 54).

73 Ova dobra Dabinović naziva zajedničkim imenom prćija. Usp. Dabinović, *Hrvatska državana*, 364. Vidi i: Lanović, *Privatno pravo*, 117-119. I prema hrvatskom običajnom pravu žena je imala pravo držati imovinu koju je donijela u brak ili dobila na dar. Usp. Karbić, "Hrvatski plemićki rod", 90-91.

74 *Tripartit*, p. 1, t. 99, 180-181.

75 CD 4, 418.

76 CD 6, 285.

77 Thallóczy – Horváth, *Alsó-Szlávoniai*, 229.

78 Naselje se nalazilo nedaleko Nove Gradiške. Usp. Georg Heller, *Comitatus Poseganensis*, München 1975, 170.

79 CD 16, 227.

Moguće je da muževljevi nasljednici nisu imali gotovine da je isplate, te da su joj zato dali zemlju. Samojoj Sebi je također vjerojatno nedostajalo novca, pa se stoga odlučila na prodaju. Ipak, moguće je i da se na prodaju odlučila uslijed pritiska samog Nikole Gorjanskog koji je možda htio proširiti svoje posjede u tom području. Tome u prilog govori i to što je Nikola istovremeno otkupio i prava udovice Sebina sina.⁸⁰

U ime miraza nekretnine je možda od Odole, Čelka i Borića, sinova Borićevih, rođaka svoga muža kneza Detmara iz roda Borića bana, vjerojatno primila i udovica Roza. Ona je polovinu svoga predija Zapolje,⁸¹ koji je od njih dobila u zamjenu za svoj predij Golgova,⁸² dala svojoj starijoj kćeri Marijani, ženi Tome, sina Čepanova. Drugu polovinu poklonila je svojoj mlađoj kćeri Martini, ženi Aleksandra, sina Petrova.⁸³ Kako iz jedne druge isprave saznajemo da je Golgova bila nasljedni posjed roda Borića bana,⁸⁴ Roza je do nje mogla doći jedino u slučaju ako joj je bila dana kao miraz.

Na pravo udovice na *dos* i *res parafernales* pozivala se i Margareta, udova Franje Berislavića Grabarskog, kada je zajedno sa svojim drugim mužem Ivanom Bánfijem Donjolendavskim tražila da joj se predaju Franjini posjedi.⁸⁵

Vrela nam svjedoče i o darovanjima koja je ženina obitelj činila mužu. Godine 1228. braća Vučeta, Sida i Merga, sinovi Mestenovi, dali su knezu Robertu, sinu Abelovu, mužu Vučetine kćeri Drage, u trajni posjed neke svoje nasljedne zemlje kod Kupe.⁸⁶ O darovanjima ženine obitelji bračnom paru svjedoči nam isprava iz 1535. godine. Tada su Doroteja, udovica Franje Dessewffya Cerničkog, i njezini sinovi predali svoj posjed Brestovac Požeški svojoj kćeri odnosno sestri Doroteji i njenom mužu Stjepanu Tahiju. Pritom su istakli da to čine iz iskrene ljubavi.⁸⁷

U slučajevima kada su muž i žena stekli zajedno neku imovinu i ako je to bilo navedeno u ispravi, žene su imale suvlasništvo nad njome bez obzira na to da li se radilo o pokretnim ili nepokretnim dobrima. Muž se je, ipak, smatrao glavnim stjecateljem, te je mogao raspolagati i ženinom polovinom, osim u slučaju postojanja ugovora koji bi tražio suprotno. Muž je morao i supotpisati ženinu oporuku. Nakon muževljeve smrti žena je mogla slobodno raspolagati polovinom zajednički stečene imovine, ali su se prvo morali podmiriti vjerovnici.⁸⁸ U slučaju ako muž nema nasljednika, i njegova polovina zajednički stečene imovine pripada supruzi. Isto vrijedi i u obrnutom slučaju. Ako je žena umrla bez nasljednika, njena polovina zajednički

80 CD 16, 226-227.

81 Nalazi se zapadno od Godinjaka. Usp. Pál Engel, *Popis srednjovjekovnih naselja u županiji Požega* (rukopis).

82 Danas Glogovica. Usp. Josip Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, Osijek 1910, 137; Heller, *Comitatus Poseganensis*, 71; Engel, Požega (rukopis); Isti, *Magyarország középkor végén*, PC CD-ROM, Budimpešta 2002, [dalje: MKV].

83 CD 5, 94-95.

84 CD 4, 369-370.

85 Mesić, "Građa", 186-189.

86 CD 3, 290-292.

87 Buturac, *Pisani spomenici Požege*, 377-379.

88 Usp. Lanović, *Privatno pravo*, 115-117; Dabinović, *Hrvatska država*, 364.

stečene imovine pripada mužu. Takvo međusobno nasljeđivanje, uz isključivanje rođaka preminulog supružnika, opravdava se time što muž i žena čine jedno tijelo, te su, iako nisu povezani krvnom vezom, čak i bliži od rođaka.⁸⁹

Imutkom koji je sama stekla, žena je slobodno raspolagala. U slučaju da nije sastavila oporuku, nasljeđivala su je djeca ili, u slučaju da ih nije imala, rođaci s očeve strane.⁹⁰

Na kraju, treba spomenuti tzv. prefekciju (*prefectio*). U nekim slučajevima kralj bi na traženje oca proglasio kćer sinom, čime je ona imala pravo naslijediti i očeve nasljedne posjede. Takav kraljev čin bio je znak osobite kraljeve naklonosti, budući da se u slučaju da nije bilo muških nasljednika, zemlja vraćala kralju. Prefekcija bi gubila valjanost ako bi se posjedniku nasljednog dobra rodio sin ili ako bi to dobro izgubio zbog izdaje. Ona je prema Verbőczyju imala isti karakter kao donacija, tj. kćeri nisu preuzimale očeve baštinske posjede na temelju nasljednog prava već kraljevom voljom. Stoga, kćeri koje su prefekcijom proglašene sinovima nisu nastavljale stari rod, već je time zapravo stvoren novi rod odnosno obitelj, čiji je začetnik žena proglašena muškarcem.⁹¹ No, na taj je način pojedinac koji je imao samo kćeri, ipak, mogao očuvati posjed za svoje potomke. Prefekcija je bila suprotna interesima pobočnih grana određenog roda budući da ih je isključivala iz nasljeđa. Stoga je krajem XIV. stoljeća bilo određeno da nije dopuštena dok god postoje živući muški rođaci unutar četvrtog stupnja srodstva.⁹²

Određeno pravo ženskih rođaka na nasljednu imovinu vidljivo je iz činjenice da su pravo rođačkog prvokupa uživali i ženski članovi obitelji i rođaci povezani ženskom linijom, ali tek u slučaju kad određeni posjed nisu željeli kupiti muški rođaci prodavatelja povezani s njime muškom linijom. Osim toga, treba napomenuti da su ženski članovi obitelji i rođaci povezani ženskom linijom plaćali i veću cijenu.⁹³

Jedno drugo važno pitanje, koje je također povezano s nasljednim pravom, a koje se odnosi na položaj žene, pitanje je njenih prava u odnosu na djecu. Prema općem ugarskom pravu djeca su bila podvrgnuta očinskoj vlasti, koja je nad sinom prestajala diobom posjeda, a nad kćerkom njenom udajom, te su neudate kćeri, kao što smo već vidjeli, bile pod trajnim skrbništvom. Majka je unutar obitelji imala prava analogna očevoj vlasti. Vlast koju je udovica imala nad svojom nedoraslom djecom prestajala je njenom preudajom. Do preudaje ona se smatrala njihovim zakonitim

89 *Tripartit*, p. 1, t. 48, 114-117.

90 Dabinović, *Hrvatska država*, 364. Slična je i odredba u Novigradskom zborniku. Žena ondje također može svoju osobnu imovinu ostaviti kome hoće, a ako to ne učini, nasljeđuju je kćeri, ali, za razliku od odredbi *Tripartita*, ne i rođaci. Usp. Karbić, "Hrvatski plemićki rod", 91.

91 Nakon njezine smrti te su posjede mogli naslijediti samo sinovi, dok je kćerkama pripadala samo djevojačka četvrtina (*Tripartit*, p. 1, t. 17/7, 72-75).

92 O prefekciji vidi: Lanović, *Privatno pravo*, 119-120; Dabinović, *Hrvatska država*, 365; Fügedi, *The Elefánthy*, 27; Rady, *Nobility, land*, 107-109.

93 O pravu prvokupa i otkupa u slavonskoj pravnoj regiji opširnije vidi: Lujo Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo. Stvarno pravo*, Zagreb-Rijeka-Čakovec 1983, 146-148.

tutorom, ali je u pitanjima vezanim uz nasljedni posjed prednost pred njom imao muški punoljetni rođak njenog pokojnog muža koji je imao pravo na nasljeđivanje te imovine. Inače, treba reći da je pravo nasljeđivanja imovine određivalo skrbništvo. Tako je majka i nakon preudaje zadržavala skrbništvo nad dobrima nedorasla djeteta koja će mu pripasti nakon njene smrti. Izuzetak je pritom činilo samo načelo da udovac poslije smrti žene ima skrbništvo nad dobrima koje je dijete naslijedilo od majke, iako sam nije nad njima imao nikakvo nasljedno pravo.⁹⁴

Ovdje bismo ponovno mogli spomenuti djevojačku četvrtinu sestara Ane i Jelene, kćeri Nikole Dessewffyja Cerničkog. Zanimljivo je to što neudanu Nikolinu kćer tom prilikom zastupa njezina udana sestra.⁹⁵ To bi upućivalo na to da je u ovom slučaju ona bila njezinim skrbnikom. Takva mogućnost ne spominje se u *Tripartitu*, ali se uklapa u njegovo načelo da je skrbništvo u pojedinom slučaju vezano uz posjede o kojima je riječ.

Završavajući ovo razmatranje, željela bih podcrtati vezu između posjedovnih prava ženskih članova roda i težnje roda/obitelji da očuva svoje zemlje. Zemlje koje bi pripale kćerima njihovom su udajom prelazile obitelji u koju su se udale, te je ograničavanje njihovog nasljednog prava bilo u interesu očuvanja posjeda roda, kojima je dodatnu važnost davala i činjenica da je nasljedni zemljišni posjed bitna odrednica plemićkog statusa. No, nasuprot težnjama za očuvanjem posjeda roda, stoje brojni primjeri u kojima su se očevi u prvom redu nastojali pobrinuti za dobrobit svojih kćeri.

Iako su spomeni žena u vrelima znatno rjeđi nego oni muškaraca, ipak su i one igrale aktivnu ulogu u društvu. I u slučajevima kad je muž bio živ, žene su ponekad nastupale u poslovima i samostalno. To svjedoči i jedan slučaj iz 1322. godine. Tada Anastazija, kćer Petra, sina Demetrija iz roda Aba, žena magistra Detrika, sina Mihaelova, iz roda Borića bana, kupuje dio posjeda Ljeskovice *Lobsychu*.⁹⁶ Zanimljivo je da ona kupuje zemlju u blizini Našica, posjeda svojih rođaka.⁹⁷ Nekoliko godina kasnije njezin bratić Demetrije, sin Aleksandrov, preuzeo je zbog duga od 42 marke dio posjeda Ljeskovice koji je graničio s Našicama i *Lobsyhom* od njihova dotadašnjeg vlasnika Mihaela, sina Samsona Ljeskovačkog.⁹⁸ Ovaj slučaj, osim o samostalnom sudjelovanju žena u poslovanju s nekretninama, svjedoči o održavanju veza između žena i obitelji/rodova iz kojih su potekle.

94 O skrbništvu prema općem ugarskom pravu više vidi: Dabinović, *Hrvatska državnica*, 365-366. U zbornicima hrvatskog običajnog prava pitanju skrbništva nije poklonjena veća pažnja, štoviše izrijekom se ni ne spominje. Novigradski zbornik jedino navodi da udovica mora, u slučaju ako se preuda, djecu ostaviti muževljevoj braći. Poljički zakon samo propisuje da udovica mora biti uzdržavana iz imovine pokojnog muža zajedno s djecom ukoliko se ne preuda. Iako zbornici običajnog prava ne govore o skrbništvu, druga vrela potvrđuju da je ono u Hrvatskoj postojalo i da je pokazivalo sličnosti s skrbništvom prema *Tripartitu*. Usp. Karbić, "Hrvatski plemićki rod", str. 100-103.

95 Thallóczy-Horváth, *Alsó-Szlavóniai*, 228-229.

96 Gyula Kristó, *Anjou-kori oklevéltár* 6, Budapest-Szeged 2000, 173; MOL, DL 33516. Danas je na tom području selo Velika Londžica (usp. Bösendorfer, *Critica*, 148; Heller, *Comitatus Poseganensis*, 129; Engel, Požega (rukopis); Isti, MKV

97 Engel, MKV.

98 CD 9, str. 462-463.

Žene su aktivno sudjelovale i u sukobima. Tako se u sukobima do kojih je došlo između dvije grane Podvrških aktivno pojavljuju i žene. U tužbi koju Juraj, sin Michaelov, podnosi protiv svog rođaka Dominika navodi se da je ovaj sa svojim zetovima Andrijom i Stjepanom, sinovima Demetrija zvanog Kapetan, a uz pristanak i po savjetu svoje žene Makče i kćeri Margarete i Elizabete, provalio u njegovu kuću i opljačkao je. Pritom tužbu s Jurjem zajedno podnose i njegova majka Anić, žena Doroteja i sestra Jelena, koja je još neudana.⁹⁹ I iz ovog se primjera vidi da su kćeri i nakon udaje ostajale povezane s obitelji, u kojoj su rođene, te da su i muževi nastupali zajedno s članovima obitelji svojih žena.

I u slučajevima kada su imale žive muževe i očeve, čak i u stvarima koje su se ticale zajedničke imovine, upravo su žene nekada bile te koje poduzimale pravnu akciju. Godine 1412. već spomenute Margareta i Elizabeta, kćeri Dominika Podvrškog i žene Andrije i Stjepana Desničkog, uložile su prosvjed protiv toga da Ivan Tamási bude uveden u posjed Podvrškog.¹⁰⁰

Neke žene igrale su važnu ulogu i u političkim zbivanjima. Ovdje možemo spomenuti Jelenu Jakšić, udovu despota Ivana Berislavića Grabarskog. Ostavši udovica s malodobnom djecom, upravljala je despotskim imanjima i njegovim trupama, i to u teškim prilikama stalne opasnosti od Osmanlija.¹⁰¹ Kasnije, kad je njezin i Ivanov sin Stjepan odrastao i preuzeo despotski položaj, njen je utjecaj i dalje bio prisutan. To vidimo i iz činjenice da ju je 1529. kralj Ferdinand, nakon što je Stjepan napustio gradove Bač i Félegyháza, koje su potom zauzeli Osmanlije, dao zatvoriti kada i njega.¹⁰²

Možemo spomenuti da su nam u vrelima zabilježene i bračne svađe. Tako nam je ostala zabilježena svađa između Franje Berislavića Grabarskog i njegove druge žene Barbare Frankapan. O ovom sukobu saznajemo iz isprave Barbare Frankapan, koju je izdala nakon što su se pomirili. U čemu je bio problem, ne znamo točno. Barbara samo kaže da je među njima došlo do nekih nesuglasica, te optužuje Ivana Kunovića, njihovog službenika, da je među njih posijao neslogu. Sudeći po tada sklopljenom sporazumu, moguće je da je svađa povezana s posjedovnim pravima. Franjo i Barbara su se dogovorili da Barbara zadrži Bijelu Stijenu, Komogovinu i Totuševinu, s time što dvije trećine prihoda Bijele Stijene treba ići za izdržavanje Franjina i njena dvora. Ako bi Barbara umrla prije Franje, ova bi imanja trebala pripasti Franji. Osim toga, Franjo i Barbara su si međusobno obećali da si više nikad neće predbacivati ovu svađu, te da jedno drugome neće nanijeti nikakvo zlo.¹⁰³

Navođenjem ovih nekoliko primjera djelovanja žena, završavam razmatranje. Želim naglasiti da ovaj rad predstavlja tek početne korake u istraživanju položaja

99 Arhiv HAZU, fond Latinske isprave (1070-1859) [dalje AHAZU], D-VIII-19.

100 AHAZU, D-VIII-20.

101 Usp. Aleksa Ivić, *Istorija Srba u Ugarskoj od pada Smedereva do seobe pod Čarnojevićem (1495-1690)*, Zagreb 1914, 39.

102 Usp. Marija Karbić, *Rod Borića bana. Primjer plemićkog roda u srednjovjekovnoj Požeškoj županiji*, doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu 2005, 72-73.

103 Lajos Thallóczy-Samu Barabás, *A Frangepán család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus*, 2, Budapest 1913, 254-256.

plemkinja u hrvatskim zemljama sjeverno od Gvozda. Potrebna su detaljnija istraživanja ove tematike, a u budućnosti bi se veća pažnja trebala pokloniti i promjenama do kojih je u položaju plemkinja dolazilo na ovom prostoru tijekom vremena, čimbenicima koji su pritom djelovali, mogućim razlikama s obzirom na njihovu pripadnost različitim slojevima plemstva ili život u različitim dijelovima ovoga prostora. No, treba istaknuti da su i rezultati ovdje iznesenih istraživanja omogućili stvaranje slike o položaju plemkinja u Slavoniji tijekom srednjeg vijeka i upozorili na postojanje određenih razlika između pravnih odredbi i života.

SUMMARY

Position of Noblewomen in Slavonia during the Middle Ages

The historiography so far, with the exception of legal historians, has not paid much attention to the position of noblewomen in the area of Slavonia. One of the reasons for it lies in the fact that researching the position and role of women in a medieval society is rendered difficult by relatively rare mentioning of women in sources. Nevertheless, researching legal documents (primarily the *Tripartitum*), on the one hand, and sources produced in everyday life, on the other hand, one can create an image of the position of noblewomen in the area and determine the deviations from the legal standards arising in real-life situations. This paper deals with the position of women regarding their right to inheritance with the institution of girl's quarter (*quarta puellaris*), a part of the inheritance belonging to daughters. The paper deals with their business abilities, question of dowry, rights of widows, guardianship as well as marriages of noblewomen to men not belonging to the noble class and the consequences of such marriages to the spouses and children born in such marriages.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Godina LIX
Zagreb 2006.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LIX, str. 1-338, Zagreb 2006.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Suizdavač

Srednja Europa, d.o.o.

Redakcijski odbor

Slaven Bertoša, Mirjana Gross, Tvrko Jakovina

Ivan Kampuš, Franko Mirošević, Ivica Prlender

Tomislav Raukar, Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa *Historijski zbornik* su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u

Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Objavlјivanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH

Grafička priprema i tisak:

Ibis-grafika, IV Ravnice 25, Zagreb